

USA oczami archeologa

- Witam wszystkich serdecznie i zapraszam na pokaz slajdów o Stanach Zjednoczonych z perspektywy archeologa.
- Podzielę się z Wami jednak nie relacją z pojedynczej podróży ale wrażeniami z wielu mniejszych lub większych podróży, jakie było mi dane odbyć w trakcie 6-letniego pobytu w USA.
- Zobaczymy niezwykle krajobrazy, starożytne ruiny oraz ryty i malowidła naskalne. Rozpocniemy w Utah, następnie przeniesiemy się do Arizony i Nowego Meksyku. W dalszej kolejności skierujemy swe kroki ku stanowi Kolorado. Zatrzymamy się na chwilę w Wyoming i Montanie. Naszą wycieczkę zakończymy na wybrzeżu Pacyfiku w stanach Waszyngton i Oregon.
- Na początek kilka słów co to właściwie jest ta sztuka naskalna, ponieważ zobaczymy jej sporo w trakcie naszej wycieczki.
- Sztuka naskalna to ryte lub malowane na naturalnych skalnych powierzchniach przedstawienia. Mogą to być wizerunki zwierząt, postaci ludzkich, rozmaitych figur geometrycznych i wzorów abstrakcyjnych. Są to przedstawienia o charakterze symbolicznym, związanym z wierzeniami. Niejednokrotnie ulokowane w miejscach trudnodostępnych, są interpretowane często jako tzw. Miejsca poszukiwania wizji.

UTAH

- Naszą archeologiczną wycieczkę chciałabym rozpocząć w miejscu, które jest najbliższe mojemu sercu i za którym tęsknię najbardziej, a mianowicie stan Utah.
- Utah to miejsce magiczne zarówno pod względem krajobrazowym (slajd), jak i archeologicznym. Czasem myślę sobie, że nie było by dużą przesadą gdyby Amerykanie całe Utah zmienili w jeden wielki park narodowy.

1. Park Narodowy Canyonlands

- Pierwszy przystanek to oczywiście Park Narodowy Canyonlands. Tak naprawdę w granicach parku znajduje się jedynie niewielka część krainy wąwozów, jak potocznie nazywa się Canyonlands

- Canyonlands to przede wszystkim labirynt wąwozów i księżycowe niemalże krajobrazy. Sercem parku jest konfluencja rzeki Green i Kolorado. Nie udało mi się tam dotrzeć osobiście ale na zdjęciu możemy zobaczyć, jak rzeka Green wije się pomiędzy ścianami wąwozu.

Wielka Galeria z malowidłami naskalnymi

- Canyonlands to nie tylko przepiękne krajobrazy. Jest to również obszar bogaty pod względem archeologiczny.
- To właśnie tu w tzw. Wielkiej Galerii znajdują się jedne z najwspanialszych malowideł naskalnych jakie dane mi było w życiu oglądać.
- Datowane na okres archaiczny, związane z ludnością łowiecko-zbieracką. Ich wiek może sięgać 4 tys. lat (datowanie AMS). Niektórzy przypuszczają, że mogą być jeszcze starsze.
- Wielka Galeria to stanowisko eponimiczne. To tu po raz pierwszy zdefiniowano styl lub też tradycję Kanionu Barrier, w którym znajdują się malowidła. W tej tradycji przeważają właśnie malowidła ale zdarzają się również petroglify.
- W tradycji Kanionu Barrier przeważają postacie antropomorficzne. Często są to bardzo duże przedstawienia. Niektóre dorównują wzrostem dorosłemu człowiekowi. Trafiają się i 2-metrowe przedstawienia. Bogato zdobione.

2. San Rafael Swell

- Kolejne nagromadzenie stanowisk ze sztuką naskalną w stylu Kanionu Barrier znajduje się na terenie San Rafael Swell
- Na kolejnych zdjęciach możemy podziwiać stanowiska **Buckhorn Wash, Head of Sinbad** i **Rainbow Panel** (ryty; także przedstawienia z czasów późniejszych)
- Na terenie San Rafael Swell znajduje się też słynna Goblin Valley, gdzie można podziwiać ciekawe formacje z miękkiego piaskowca, przypominające gobliny
- Niedaleko na stanowisku **Temple Mountain** można zobaczyć, namalowane wysoko na skalnej ścianie kolejne malowidła w stylu Kanionu Barrier. Mamy tu ciekawe przedstawienie psa. Pies dość często pojawia się w tej tradycji. Właśnie z czasów archaicznych na terenie Południowego Zachodu oraz Wielkiej Kotliny, znane są też pochówki ludzkie wraz z psami oraz intencjonalne pochówki psów i psowatych.

3. Park Narodowy Kanionu Bryce

- Kolejny etap naszej podróży to Kanion Bryce, gdzie możemy na własne oczy przekonać się co niskie temperatury powietrza oraz gwałtowne letnie burze mogą dokonać z miękkim piaskowcem, zamieniając go w zadziwiające formacje geologiczne.

4. Park Stanowy Indian Fremont

- Teraz udamy się do Parku Stanowego Indian Fremont, gdzie zobaczymy ryty naskalne, pozostawione w krajobrazie przez zamieszkującą ten region ludność kompleksu Fremont.
- Ta jednostka kulturowa jest generalnie datowana na okres pomiędzy V a XIV wiekiem n.e. Jest też dość ciekawa. Nie są to bowiem typowe społeczności rolnicze. Sposób adaptacji różnił się bowiem pomiędzy poszczególnymi grupami w zależności od warunków środowiskowych w jakich przyszło im żyć.
- Krótko mówiąc jedne grupy bazowały bardziej na uprawach, inne mniej, a jeszcze inne dalej bazowały głównie na łowiectwie i zbieractwie. Z tego powodu lepiej używać tu terminu kompleks niż kultura.
- W dalszej części prezentacji pokażę Wam jeszcze bardziej wyszukane przykłady sztuki naskalnej Fremont, kiedy udamy się z powrotem na wschód i północny wschód w kierunku Kolorado.

5. Dolina Bogów (Valley of the Gods)

- Podążając w kierunku kolejnych petroglifów i pozostałości struktur mieszkalnych dawnych kultur archeologicznych, mijamy Dolinę Bogów, z ciekawymi formacjami skalnymi, które swym kształtem mogą kojarzyć się z monumentalnymi posągami bogów.. Miejsce to jest jeszcze bardziej intrygujące niż znajdująca się niedaleko, słynna Monument Valley.

6. Naturalne skalne mosty (Natural Bridges National Monument)

- Teraz zatrzymamy się na chwilę wśród naturalnych skalnych mostów. Jedne są bardzo delikatne inne zaś dość masywne ale za to wszystkie niezwykle fotogeniczne.
- Warto wyruszyć na wędrowkę szlakami, jakie znajdują się na terenie parku, ponieważ jak choćby w przypadku mostu Katchina można natrafić na ślady archeologiczne
- U podnóża mostu znajdują się bowiem pozostałości architektury kultury Pueblo, zwanej też Anasazi.
- **Kultura Pueblo** jest generalnie datowana na V-XIV w n.e. Poprzedza ją tzw. **Faza Wyplataczy Koszyków** (nie ma jeszcze rolnictwa ale tryb życia coraz bardziej osiadły; takie preludium do właściwej kultury Pueblo, bazującej na rolnictwie).
- Sercem tej kultury jest region Four Corners (styk 4 stanów -> Utah, Kolorado, Nowego Meksyku i Arizony), położony na Płaskowyżu Kolorado.
- We wczesnym okresie architektura jest bardzo prosta. Są to przede wszystkim ziemianki. Z biegiem czasu zaczynają powstawać duże puebla i skalne osiedla, jak te znane z Kanionu Chaco czy Mesa Verde.
- Zmiany demograficzne, klimatyczne, eksploatacja środowiska naturalnego, narastające konflikty wewnątrz i pomiędzy grupami, stoją najprawdopodobniej za opuszczeniem większości osiedli w XIV stuleciu.
- Jedną z atrakcji na terenie parku są też ruiny **Horsecollar**, które stanowią jedno z najlepiej zachowanych stanowisk kultury Pueblo w okolicy. Horsecollar można przetłumaczyć jako chomąto -> taki kształt mają bowiem otwory wejściowe do pomieszczeń.

7. Ryty z San Island

- Kolejny przystanek to Sand Island, gdzie będziemy podziwiać wryte na klifie wzdłuż brzegów rzeki San Juan petroglify.
- Mamy tu do czynienia ze sztuką naskalną związaną z kulturą Pueblo (m.in. figury Kokopelli, czyli grajka na flecie, maski).
- Są też przedstawienia pozostawione przez historycznych Indian Navajo i Ute, jak widoczna na zdjęciu figura jeźdźca na koniu.

- Można też spotkać motywy charakterystyczne dla fazy Wyplataczy Koszyków
- Najstarsze przykłady sztuki naskalnej z tego stanowiska sięgają okresu archaicznego. Wykonano je w tzw. Stylu Kanionu Glen. Obok archaicznych malowideł w stylu Kanionu Barrier, są jednymi z najstarszych przykładów sztuki naskalnej w regionie. Datuje się je metodami względnymi na 3 do 4 tys. lat.

8. Park Stanowy Edge of the Cedars

- Teraz powoli będziemy się przemieszczać w kierunku miasta Moab.
- Zatrzymamy się na chwilę w parku stanowym Edge of the Cedars aby zobaczyć pozostałości architektury kultury Pueblo
- Warto odwiedzić lokalne muzeum z ciekawą ekspozycją prezentującą kulturę materialną dawnych społeczności, zamieszkujących południowy wschód Utah.. Mają też unikatową kolekcję ceramiki.

9. Cedar Mesa i ryty z Wolfman Panel

- kolejny przystanek to kolejne stanowisko z petroglifami – Wolfman Panel
- Zlokalizowane na terenie Cedar Mesa, obszaru bardzo bogatego w pozostałości archeologiczne. Obszar jest wręcz usiany licznymi przykładami sztuki naskalnej oraz pozostałościami architektury kultury Pueblo.
- Ryty naskalne z tego stanowiska łączy się z fazą Wyplataczy Koszyków lub bardzo wczesną fazą właściwej kultury Pueblo. Postać ludzka jest pokaźnych rozmiarów.

10. Newspaper Rock

- Teraz zatrzymamy się na chwilę na stanowisku Newspaper Rock.
- To tu bowiem rozpoczęła się moja przygoda ze sztuką naskalną i narodziła pasja do niej.
- To pierwsze przykłady sztuki naskalnej jakie w życiu zobaczyłam w terenie. Chcąc dowiedzieć się więcej na ten temat czytałam wszystko co mi wpadło w ręce. I tak mi już zostało do dziś.

- Skąd taka nazwa?! Ryty dokumentują bardzo długą historię obecności kulturowej w tym regionie.
- Najstarsze motywy pochodzą z okresu archaicznego. Dalej mamy do czynienia z fazą Wyplataczy Koszyków, właściwą kulturą Pueblo, kompleksem Fremont, motywami wykonanymi przez historycznych Indian Ute i Navajo. Pojawiają się też hiszpańskie i angielskie inskrypcje, powiązane z pierwszymi eksploratorami i osadnikami.

11. Moab i ryty z Potash Road

- Kierują się do Moab, warto zwrócić uwagę na piękny krajobraz wzdłuż rzeki Kolorado
- W Moab warto wpaść do lokalnego mikrobrowaru, który ma ogromny wybór lokalnych piw. Można smacznie zjeść i posiedzieć w miłej atmosferze.
- Miasto posiada też fajne sklepy z pamiątkami i galerie. Jest doskonałym miejscem na zakupy.
- Okolice Moab obfitują w stanowiska ze sztuką naskalną
- My zatrzymamy się na chwilę przy rytach naskalnych wzdłuż Potash Road na obrzeżach miasta.
- Widoczne na klifie wzdłuż drogi petroglify, związane są z kulturą Fremont i historycznymi Ute.

12. Park Narodowy Arches i Courthouse Wash

- Teraz przyszedł czas na perełkę wśród parków narodowych Utah, a mianowicie Arches
- Arches to kraina skalnych łuków, unikatowych formacji skalnych oraz oczywiście sztuki naskalnej.
- Na zdjęciu widzimy najsmuklejszy, najdelikatniejszy i najpiękniejszy z łuków – delicate arch.
- Na obrzeżach parku, wysoko na klifie znajduje się stanowisko **Courthouse Wash** z malowidłami archaicznymi w stylu Kanionu Barrier. Są to duże, kolorowe, ornamentowane postacie antropomorficzne.

13. Sztuka naskalna z Kanionu Sego

- Podążając dalej na północ, zatrzymujemy się w Kanionie Sego, niedaleko cieklu wodnego Thompson Wash.
- Tu również mamy do czynienia z malowidłami w stylu Kanionu Barrier, datowanymi na okres archaiczny.
- Inne panele, znajdujące się na tym stanowisku, ukazują znacznie późniejsze przedstawienia wykonane przez Fremont oraz historycznych Ute.

14. Park Narodowy Rafy Kapitolu

- Powoli kierujemy swe kroki ku Rafie Kapitolu.
- Park zawdzięcza swą nazwę specyficznej formacji geologicznej, tworzonej przez Uskok Waterpocket, który przypomina mieniącą się różnymi kolorami rafę koralową. Niektórym kojarzyła się podobno z kopułą amerykańskiego Kapitolu, stąd zapewne nazwa.
- Formacja ta ma długość 160km, a jej wysokość dochodzi do 300m
- Tu również natrafiamy na ślady dawnej ludności Fremont
- Tu również znajdują się stanowiska eponimiczne dla kompleksu Fremont.
- Tu po raz pierwszy je odkryto i zdefiniowano. Nazwa zaś pochodzi od płynącej w parku rzeki Fremont.
- Mamy tu do czynienia z klasycznymi przedstawieniami postaci ludzkich, charakterystycznymi dla Fremont. Warto zwrócić uwagę na nakrycia głowy oraz ozdoby.

15. Nine Mile Canyon

- I wreszcie przyszedł czas na miejsce określane mianem najdłuższej galerii sztuki na świeżym powietrzu, a mianowicie 9-milowy wąwóz, który niezależnie od nazwy ma aż 40 mil długości.
- Wzdłuż drogi prowadzącej przez wąwóz można podziwiać liczne panele z petroglifami i malowidłami.

- Są to przede wszystkim pozostałości archeologiczne związane z kompleksem Fremont.
- Mimo, że jest to miejsce chronione to nadal istnieją dość istotne zagrożenia ze strony przemysłu. Teren jest bowiem bardzo uprzemysłowiony, związany z wydobyciem surowców naturalnych.

16. Ryty z McKonkie Ranch

- Kolejne ciekawe stanowisko to Mckonkie Ranch.
- Tu również znajdują się przykłady wrytych w skałę postaci antropomorficznych, charakterystycznych dla Fremont. Figury te ze względu na pokaźne rozmiary, bogatą ornamentykę to wręcz unikaty.
- Co ciekawe jak żadne inne do złudzenia przypominają gliniane figurki Fremont, które możemy zobaczyć w lokalnym muzeum w Price.

17. Dinosaur Natinal Monument

- Zanim udamy się do Arizony odwiedzimy jeszcze prawdziwe zagłębienie kości dinozaurów, przyciągające rzesze pasjonatów z całego świata.
- Park leży na terenie Utah i Kolorado i oprócz walorów geologicznych jest również bogaty w sztukę naskalną.

ARIZONA

1. Wielki Kanion

- Nadszedł czas na wizytę w Arizonie, którą rozpoczniemy od wizyty w Wielkim Kanionie ale od znacznie mniej popularnej wśród turystów krawędzi północnej.
- Przekonacie się że nawet tu pada śnieg...

- Popularna i licznie odwiedzana krawędź południowa jest bardziej pustynna, sucha i gorąca.
- Po drodze mijamy jeszcze **Marble Canyon** z ciekawymi formacjami skalnymi.

2. Architektura Wupatki

- Kolejny przystanek to Wupatki, gdzie natrafiamy na liczne pozostałości architektury kultury Sinagua, datowane na XII-XIII stulecie n.e.
- SINAGUA -> kultura datowana na 500-1425 n.e. Zasięg terytorialny to centralna Arizona, włączając z to dolinę Verde w pobliżu Sedony.
- Podobieństwa w architekturze do struktur znanych z terenów zamieszkanym przez kulturę Pueblo. Widoczne też wpływy Mogollon i Hohokam. Pojawiają się bowiem struktury przypominające boiska do gry w piłkę.

3. Walnut Canyon

- Osiedla na terenie Kanionu Walnut również zamieszkiwała ludność kultury Sinagua
- ciekawostka -> odkryto tu struktury obronne, podobne do tych z Hovenweep w Kolorado, o którym opowiem w dalszej części prezentacji.
- Osiedle datowane jest na 1150-1225 n.e.

4. Tuzigoot

- Następny przystanek to Tuzigoot, czyli kolejne osiedle zamieszkiwane przez ludność kultury Sinagua, datowane od XI do XV w n.e.
- Tu najbardziej widać , że Sinagua to specyficzny mix kulturowy. Czerpali bowiem wpływy z różnych tradycji.
- Architektura wykazuje podobieństwa do kultury Pueblo, od Hohokam irygacja, egzotyczne importy z Meksyku.

5. Zamek Montezumy

- Teraz zatrzymamy się na chwilę aby podziwiać ulokowany wysoko na klifie zamek Montezumy, z którym historyczny Montezuma nie ma nic wspólnego.
- To skalne osiedle posiadało 17 pomieszczeń oraz aż 5 kondygnacji.

- Było zamieszkiwane przez ludność Sinagua, pomiędzy XII a XV w. n.e.

6. V-Bar-V-Ranch

- Teraz proponuję zatrzymać się na chwilę na stanowisku ze sztuką naskalną kultury Sinagua.
- Znajduje się tu co najmniej 1000 pojedynczych przedstawień, powstałych pomiędzy XII a XIV stuleciem.

7. Tonto i kaktusy Saguaro

- W drodze do Tonto możemy utwierdzić się w przekonaniu, jakimi majestatycznymi kaktusami są saguaro.
- Tonto to klifowe osiedle **kultury Salado**, określanej też mianem **horyzontu Salado**, ze względu na liczne cechy wspólne z innymi kulturami w regionie. Niektórzy postulują, że za jego budowę mogą stać emigranci z północy Arizony. Datowane jest bowiem dość późno bo na XIII stulecie n.e. Jest to okres, kiedy wielkie puebla w rejonie Four Corners niemal całkowicie opustoszały.
- Salado podobnie jak kultura Pueblo, budowali osiedla klifowe z kamienia lub cegły Adobe.
- Było zamieszkiwane do XV stulecia n.e.

8. Kanion rzeki Salt i San Francisco Peaks

- Kierując się na północ w stronę Parku Narodowego Petrified Forest, mijamy przepiękny i majestatyczny kanion rzeki Salt.
- Jeszcze dalej na horyzoncie zaczynają majaczyć szczyty San Francisco, ostrzegane jako święte góry przez Indian Hopi, Zuni i ludność kultury Pueblo.
- Wierzono, że zamieszkują je nadprzyrodzone istoty zwane katchina.

9. Park Narodowy Petrified Forest

- wreszcie docieramy do parku, gdzie możemy podziwiać skamieniałe drzewa oraz barwne formacje geologiczne na pustyni Pstrej.

- tu również napotykamy pozostałości archeologiczne związane z kulturą Pueblo oraz ciekawą sztukę naskalną, w której pojawiają się nadprzyrodzone istoty, zwane katchinami. Kult katchin, centralny dla wierzeń ludności Pueblo był już dobrze zakorzeniony w XIII w. Jego korzenie mogą być jednak znacznie starsze.

10. Navajo National Monument i Betatakin Ruins

- Kierując się do Nowego Meksyku, zatrzymamy się na chwilę w Navajo National Monument.
- Na zdjęciu możemy podziwiać ruiny osiedla Betatakin, zamieszkiwanego przez ludność kultury Pueblo i datowanego na 1250-1300 n.e.

11. Canyon de Chelly

- Nasz ostatni przystanek w Arizonie to Kanion de Chelly (wym. Szej).
- Na zdjęciu widać pozostałości architektury Pueblo datowane od połowy XI do XIV stulecia n.e. Są to ruiny Białego Domu (White House)
- Znajduje się tu też słynna Spider Rock, wysoki monolit, który według wierzeń Indian Navajo zamieszkuje nadprzyrodzona istota, zwana Spider Woman (Kobieta Pająk). Zgodnie z legendą to ona nauczyła Navajo tkactwa.

NOWY MEKSYK

- I przenosimy się do Nowego Meksyku, który najbardziej kojarzy mi się z architekturą Adobe oraz papryczkami chili.
- Po drodze, późnym wieczorem mijamy **Pueblo Acoma** i docieramy do parku historycznego, na terenie którego możemy oglądać pozostałości hiszpańskiej architektury misyjnej z XVII w.
- Na zdjęciu widać to co pozostało po hiszpańskich misjach **Abo i Quarai**.

1. Petroglyph National Monument

- Teraz udamy się w kierunku Albuquerque i zatrzymamy na chwilę wśród zlokalizowanych na przedmieściach miasta rytów naskalnych.

- Petroglify wryty na powierzchniach wulkanicznych. Do tej pory doliczono się tu blisko 25 tys. pojedynczych motywów.
- Najstarsze motywy mogą pochodzić sprzed 2 tys. lat. Większość powstała jednak pomiędzy XIV a XVIII stuleciem n.e.
- Na gładzach widzimy katchiny, maski kachin, węże, papugi i wiele innych.

2. Architektura Pecos

- kolejnych slajdach możemy podziwiać architekturę puebla Pecos, którego początki sięgają XIV w. Powolny upadek osiedla rozpoczął się w XVII stuleciu i spowodowały go prawdopodobnie europejskie choroby oraz konflikty zbrojne (napływ nowych fal ludności)

3. Pueblo Taos

- Następnym przystankiem jest pueblo Taos, położone w pobliżu współczesnego miasta Taos.
- Osiedle zbudowane pomiędzy 1000 a 1450 n.e., jest położone w dolinie Rio Grande. Co ciekawe jest zamieszkiwane do dziś. Z tego powodu jest to podobno najdłużej stale zamieszkiwana osada w USA.

4. Kanion Chaco

- Podążając dalej na północ w kierunku Kolorado zatrzymamy się w Kanionie Chaco
- Początki naziemnej architektury, którą możemy dziś podziwiać sięgają VIII-IX w.
- W okresie 1050-1100 powstają tzw. Wielkie Domy z licznymi pokojami i kondygnacjami, co możemy zobaczyć na kolejnych zdjęciach.
- Słynne Pueblo Bonito liczyło 500 pojedynczych pomieszczeń i miało 3 kondygnacje.
- Krzyżowały się tu szlaki handlowe oraz wymieniano idea religijne. Chaco było w czasach swej świetności jednym z największych centrów handlowych i ceremonialnych na północ od Meksyku.

- W materiale archeologicznym pojawiają się egzotyczne importy jak turkusy, papugi, ozdoby z muszli, przedmioty z miedzi.
- Niestety w XIII wieku kanion został opuszczony. Powodem mógł być m.in. wzrost ludności, wyeksploatowanie środowiska naturalnego wokół oraz konflikty.

5. Ruiny Aztec

- Ostatnie miejsce jakie zobaczymy w Nowym Meksyku to ruiny osiedla pueblo, określanego mianem Aztec.
- Badania archeologiczne ujawniły, że mamy tu do czynienia z dwoma komponentami kulturowymi. Najwcześniejsza architektura związana była z wpływami kulturowymi z rejonu kanionu Chaco, zaś ta najpóźniejsza odzwierciedlała wzory kulturowe z rejonu Mesa Verde, o którym za chwilę opowiem.
- Widoczne na zdjęciu pozostałości wielkiego Puebla liczą sobie 900 lat. W czasach swej świetności posiadało 400 pomieszczeń.
- Warto odwiedzić, znajdującą się na terenie parku historycznego, zrekonstruowaną kivę aby poczuć atmosferę tego miejsca. **Kiva** to zagłębione w ziemi pomieszczenie ceremonialne, odgrywające kluczową rolę w wierzeniach kultury Pueblo. W środku znajduje się zagłębienie w ziemi zwane **sipapu**, które symbolizuje otwór lub też pępek ziemi skąd na powierzchnię wyszli przodkowie Pueblo.

KOLORADO

1. Park Narodowy Mesa Verde

- Naszą wycieczkę po Kolorado rozpoczniemy w Parku narodowym Mesa Verde.
- Widoczny na zdjęciu Skalny Pałac to niemal ikona amerykańskiej archeologii. Odkryty przypadkowo pod koniec XIX wieku.
- Początki zasiedlenia tego terenu przez ludność kultury Pueblo sięgają VII wieku n.e.
- W fazie początkowej mamy do czynienia z prostymi ziemiankami. Dopiero począwszy od XIII w. zaczęły pojawiać się widoczne do dziś kamienne konstrukcje. Jednak już w XIV w. Mesa Verde opustoszało.

- Na terenie Mesa Verde spotykamy też sztukę naskalną związaną z kulturą Pueblo, jak ta widoczna na zdjęciu.

2. Ruiny Hovenweep

- kolejny przystanek to Hovenweep, zamieszkiwany przez ludność kultury Pueblo.
- Początki widocznej na zdjęciach architektury pojawiły się w połowie XII wieku.
- Oprócz struktur mieszkalnych, gospodarczych i ceremonialnych, ludność wybudowała też kamienne wieże u wejścia do wąwozu. Z tego też powodu pierwsi badacze określali te osiedla mianem zamków.
- W dobie narastających konfliktów wieże mogły spełniać funkcję obronną.
- Hovenweep opuszczone w XIII w. n.e.

3. San Juan Mountains i Park Narodowy Great Sand Dunes

- Teraz dla urozmaicenia kilka slajdów przedstawiających górskie krajobrazy Kolorado.
- Na kolejnych zdjęciach widzimy rzekę San Juan, pasmo górskie o tej samej nazwie, starą kopalnię srebra. Region stanowił zagłębienie wydobywcze.
- Podążając dalej, napotykamy prawdziwe wydmy na terenie Parku Narodowego Great Sand Dunes. Podobno są to najwyższe wydmy w Ameryce Północnej. Ich wysokość sięga nawet 230m.

4. Malowany Kanion (Canyon Pintado)

- Ostatnie miejsce jakie zobaczymy w Kolorado to Kanion Pintado.
- Znajdują się tu setki stanowisk archeologicznych, związanych głównie z kulturą Fremont oraz historycznymi Indianami Ute.
- Jest to również obszar niezwykle bogaty w sztukę naskalną. Stąd też jego nazwa „malowany kanion”, którą nadał mu jeden z pierwszych podróżujących tędy hiszpańskich misjonarzy.

- Na zdjęciu widzimy przykłady malowideł naskalnych. Te po prawej stronie wykonano najprawdopodobniej w stylu Kanionu Barrier. Jest to jedno z najdalej na wschód wysuniętych stanowisk ze sztuką tej archaicznej tradycji.

WYOMING I MONTANA

- A teraz opuszczamy Południowy Zachód i udajemy się na Wielkie Równiny.
- Na początek zatrzymamy się w Wyoming i zobaczymy co do zaoferowania pod względem archeologicznym ma ten amerykański stan.

1. Tradycja Dinwoody (Kotliny Bighorn i Wind River)

- Będzie to przede wszystkim unikatowa sztuka naskalna tradycji Dinwoody. Jej nazwa pochodzi od jeziora o tej samej nazwie.
- Sztuka naskalna tej tradycji znajduje się na terenie kotlin Bighorn i Wind River.
- Na kolejnych zdjęciach widzimy charakterystyczne krajobrazy dla tego regionu, jak choćby formacje z tufu.
- Generalnie przyjmuje się, że sztuka naskalna tradycji Dinwoody powstawała na przestrzeni bardzo długiego odcinka czasu. Najstarsze przykłady mogą mieć od 4 do 6 tys. lat, zaś najmłodsze jedynie 200 lat (datowanie metodami chronometrycznymi, jak AMS i wymiana kationów).
- Sztuka naskalna kotlin Wind River i Bighorn według danych etnograficznych, ukazuje cały panteon różnorodnych duchów i istot obdarzonych nadprzyrodzoną mocą. Opisy etnograficzne kipią informacjami o tym jak duchy wyłaniają się ze skalnych szczelin i pęknięć oraz ze źródeł wody. Wśród takich istot wymienić można małych ludzi, wodne dzieci, skalne dzieci, górskie „trole”, górskie „karły” lub też tzw. „karle” duchy. Według Szoszonów często same duchy tworzyły na skałach swe wizerunki, zwłaszcza zimą i kiedy ktoś zbliżał się do takiego miejsca mógł usłyszeć jak to robią.
- Kolejne zdjęcia pokazują wybrane przykłady sztuki naskalnej tradycji Dinwoody ze stanowiska **Torrey Creek** oraz **Legend Rock**.

2. Castle Garden

- A teraz zobaczymy sztukę naskalną odmienną od tej, którą pokazywałam Wam przed chwilą, odwiedzimy bowiem stanowisko Castle Garden.
- Znajdują się tu niemal fantastyczne formacje z miękkiego piaskowca, którym to miejsce zapewne zawdzięcza swą nazwę.
- Prezentowane ryty to typowe przedstawienia charakterystyczne dla tzw. tradycji ceremonialnej z terenów Wielkich Równin. Są to głównie postacie trzymające okrągłe, dekorowane tarcze oraz widoczne na zdjęciach charakterystyczne postacie mające szyje w kształcie litery V.
- Początki tradycji ceremonialnej sięgają połowy III w n.e., zaś najmlodsze mogą mieć jedynie 200 lat.

3. Park Narodowy Yellowstone

- Aby nie przesadzić z tą archeologią proponuję mały przerywnik.
- Udamy się do ulokowanego na rozległym wulkanicznym płaskowyżu Parku Narodowego Yellowstone
- Park obfituje w gejzery, gorące źródła, wulkany błotne, wodospady oraz niezwykle intensywny zapach siarki.

4. Ryty z Medicine Lodge

- Przyszedł czas na kolejne stanowisko ze sztuką naskalną, a mianowicie Medicine Lodge, gdzie znajduje się ponad 600 pojedynczych motywów, wrytych w piaskowcu.
- Przedstawienia wykonano podobnie, jak w przypadku Castle Garden w tradycji ceremonialnej.

5. Pictograph Cave w Montanie

- Na koniec zatrzymamy się na chwilkę w Montanie aby zobaczyć Pictograph Cave.

- Pictograph Cave to jaskinia z niewidocznymi już dziś malowidłami, ulokowana w pobliżu największego i najbardziej uprzemysłowionego miasta Montany.
- To właśnie to sąsiedztwo tak niszcząco wpłynęło na stan malowideł z jaskini.
- Malowidła w tradycji ceremonialnej i biograficznej. Najstarsze przedstawienia mogą liczyć do 2 tys. lat.
- Badania archeologiczne ujawniły, że pierwsze ślady użytkowania tej jaskini niezwiązane ze sztuką naskalną, pochodzą sprzed 7 tys. lat.
- I na tym zakończymy naszą wizytę na Wielkich Równinach.

NEVADA

- Przenosimy się do Nevady, a naszą wycieczkę rozpoczniemy od Doliny Ognia.

1. Park Stanowy Doliny Ognia (Valley of Fire State Park)

- Swoją nazwę park zawdzięcza ognisto czerwonym formacjom skalnym. To właśnie na tych właśnie formacjach znajdują się liczne ryty naskalne, pozostawione przez ludność kultury Pueblo, zamieszkującą okoliczną dolinę Moapa oraz wcześniejsze społeczności łowiecko-zbierackie z okresu archaicznego.

2. Sosna długowieczna (bristlecone pine)

- Zanim ruszymy dalej mała ciekawostka przyrodnicza.
- Na zdjęciach widzimy sosnę długowieczną (bristlecone pine), czyli jedno z najbardziej długowiecznych drzew na świecie.
- Niektóre okazy mają od 3 do 5 tys. lat. Te na slajdzie pochodzą z Parku Narodowego Wielkiej Kotliny w Nevadzie.

3. Ryty z Hickison Summit

- Ostatnie miejsce jakie zobaczymy w Nevadzie to stanowisko z rytami naskalnymi, na które trafiłam zupełnie przypadkiem, kierując się tablicą informacyjną przy drodze.
- Petroglify wryto w miękkim piaskowcu na trzech panelach. Przeważają tu typowe dla Wielkiej Kotliny motywy abstrakcyjne, jak koła, linie (proste, ukośne, faliste itp.), kropki, łuki oraz koła połączone razem i przypominające rodzaj łańcucha.
- Datowanie rytów naskalnych z Hickison Summit jest niepewne. Wydaje się jednak, że pochodzą co najmniej z okresu archaicznego. Przypuszcza się także, że niektóre motywy mogą mieć nawet 10 – 12 tys. lat.

KALIFORNIA

1. Pustynia Mojave

- Powoli opuszczamy Nevadę, kierując się do Kalifornii.
- Na początek przemierzając pustynię Mojave, zobaczymy charakterystyczne drzewka Jozuego (Joshua Tree).
- Obszar Rezerwatu Narodowego Pustyni Mojave obfituje również w stanowiska ze sztuką naskalną, w stylu charakterystycznym dla Wielkiej Kotliny. Przeważają tu wzory abstrakcyjne.

2. Park Narodowy Doliny Śmierci

- Kolejny przystanek to Dolina Śmierci, będąca jednym z najgorętszych i najbardziej niegościnnych obszarów na kuli ziemskiej, niemal całkowicie pozbawiony cienia i wody. Co ciekawe, podczas mojego pobytu spadł deszcz (!). Po raz pierwszy postanowiłam spać w namiocie bez tropiku bo przecież tak gorąco i sucho... a tu taka niespodzianka.

3. Fossil Falls i Coso Range

- Zatrzymamy się jeszcze na chwilę aby rzucić okiem na ryty naskalne z Fossil Falls,

- Znajdujące się tu petroglify łączy się z tradycją sztuki naskalnej, jaka rozwijała się na obszarze Coso Range już od okresu archaicznego. Mamy tu przykłady sprzed kilku tysięcy lat a także te znacznie młodsze, które powstały zaledwie kilkaset lat temu.
- Dominują tu przedstawienia owcy gruborogiej, która zgodnie z wierzeniami lokalnej ludności miała związki z rytuałami wywoływania deszczu. Przez to postrzegano ją jako ducha pomocnika szamanów.

WASZYNGTON I OREGON

- Opuszczamy Kalifornię. Udamy się teraz do stanów Waszyngton i Oregon. Jeszcze tylko szybki rzut okiem na piękne jezioro Mono i potężne drzewa z Parku Narodowego Redwood.

1. Park Narodowy Olympic

- Waszyngton to przede wszystkim dzikie wybrzeże Pacyfiku, potężne pasma górskie, sprawiające niekiedy wrażenie jakby schodziły do oceanu, lasy deszczowe i bogactwo sztuki naskalnej.
- Z pasma górskiego Hurrican rozciąga się widok na zatopioną w chmurach cieśninę Juan de Fuca.

2. Stanowisko Ozette i ryty naskalne

- Na terenie Parku Narodowego Olympic znajduje się niezwykle ciekawe stanowisko ze sztuką naskalną określane mianem Wedding Rocks.
- W okolicach Ozette odkryto w latach 60-tych XX w. ślady osady, zniszczonej przez lawinę błotną około 500 lat temu.
- w trakcie wykopalisk pozyskano kilkadziesiąt tysięcy zabytków. Można je teraz oglądać w lokalnym muzeum z Neah Bay, na terenie Rezerwatu Indian Makah. Super ekspozycja.
- Niedaleko znajduje się stanowisko **Wedding Rocks**, gdzie można podziwiać bardzo ciekawe ryty naskalne.

- -Wiek rytów można określić na podobny przedział czasowy co okres funkcjonowania osady Ozette, której początki sięgają blisko 2,5 tys. lat.
- Na głazach wryto twarze/maski, wieloryby, postacie ludzkie i wiele innych.
- Za nim udamy się nad rzekę Kolumbię zatrzymajmy się na chwilę w **Górach Kaskadowych** i rzućmy okiem na przepiękne jezioro Diabło.

Ryty znad rzeki Kolumbii

- Rzeka Kolumbia płynie wzdłuż pogranicza Waszyngtonu i Oregonu.
- Wzdłuż brzegu rzeki, w pobliżu miejscowości The Dalles znajduje się Park Stanowy Kolumbia Hills, gdzie możemy podziwiać sztukę naskalną.
- Część rytów została przeniesiona ze swych naturalnych lokalizacji, tuż przed rozpoczęciem budowy tamy na rzece Kolumbia. Zostałyby bowiem zalane.
- Jedno z najstynniejszych przedstawień to okazałych rozmiarów Tsagaglalal – Ta Która Patrzy. To twarz lub maska z dużymi, wpatrzonymi oczami. Datowana na okres od XVIII do połowy XIX stulecia. Jej podobizny, wyrzeźbione w kości i rogu znajdowane w grobach z tego okresu.
- Dane etnograficzne wskazują, że wiele z przedstawień ukazuje postacie mityczne.
- Inne z kolei mogły mieć kontekst szamanistyczny. W raportach etnograficznych wspomina się bowiem, że niektóre stanowiska używano jako miejsca poszukiwania wizji.
- Charakterystyczne są też przedstawienia bliźniaków. Bliźniacy postrzegani jako specjalne istoty, obdarzone specyficznymi szamanistycznymi zdolnościami. To także para bohaterów z lokalnej mitologii.
- Sztuka naskalna z tego regionu może liczyć od 1250 do 250 lat.

Na koniec na krótką chwilę przenieśmy się do Oregonu aby zobaczyć **Jezioro Crater** i **Wizard Island**.